

Léstyan Csilla

Lakótér és tárgyhasználat Csíkrákoson¹

Bevezetés

A különböző korszakok és társadalmi rétegek tárgyi világai eltérő felépítésűek. A tárgyak megismerésén keresztül közelebb juthatunk régi és újabb idők kultúrájának, életmódjának megismeréséhez, lehetővé válik általuk a társadalom és ezen belül egyes közösségek, illetve egyének életének, az ebben megnyilvánuló változásoknak és kapcsolatrendszernek a rekonstruálása.

Az anyagi kultúra vizsgálatában a tárgyállományban kimutatható történelmi rétegekre, változási tendenciákra, elterjedési folyamatokra irányuló kutatások mellett jelentős a különböző lokális közösségek egy adott időpontban használt tárgyi felszerelésének, a tárgykészlet szerkezetének, funkcionálásának tanulmányozása is.

Jelen dolgozat sem vállalkozik többre, mint egyetlen településen végzett terepmunka eredményeinek ismertetésére, esettanulmány szintjén törekszik a lakáskultúra lakóházra vonatkozó területének vizsgálatára.

A lakáskultúra kutatás nem szűkíthető le a lakóházban folyó élet tanulmányozására, az otthon nem csupán a lakóház falain belüli teret jelenti, ugyanakkor a lakóház sem pusztán az emberi élet fenntartását és a védelemnyújtást szolgálja, a lakás munkatér is egyben. A lakóház a gazdasági építményekkel együtt funkcionális egységet alkot, mely azután távolabbi egységekhez (településszerkezet-típusokhoz, gazdasági üzemszervezetekhez) kapcsolódik.² Ezen funkcionális egység alkotórészei mennyiségileg és minőségileg is változó szerepűek, de vitathatatlanul elsődleges fontosságú a lakóház.

A lakás a mindennapi életvitel – az emberi élet „újratermelésének”, a munkavégzésnek, a társadalmi kapcsolatok fenntartásának – közvetlen kerete; felszereltsége szoros összefüggésben áll az életmóddal és az ezt mélyebben meghatározó társadalmi létfeltételekkel. Az életmód aspirációi, az egyéni preferenciák, illetve a társadalmi kedvezmények, a társadal-

¹ Államvizsga dolgozat a Babes–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén, 1998. Irányítótanár: Gazda Klára

² Égető 1978: 159.

mi rend tudott és gyakorlott elosztási rendszere a lakásokban válnak tárgyakba öntött tartós valósággá. A tárgyi felszereltség kulturális mintákat jelöl, tükrözi a gazdasági fejlettség színvonalát, a civilizációs szintet, minőségi, reprezentábilis elemeivel jelzi és fenntartja a család társadalmi státusát. Dolgozatomban ezen összefüggéseket tanulmányoztam, a tárgyakat nem önmagukban hanem környezetükbe ágyazottan vizsgáltam. Arra a kérdésre kerestem választ, hogy a lakótér berendezése hogyan szerveződik társadalmi csoportonként, adott pillanatban, illetve a társadalmi, történelmi, gazdasági, valamint az egyénhez kötött változások hogyan csapódnak le a tárgyi világban.

E kérdéskört nem önmagában tanulmányoztam, a vizsgálatot egy adott településhez (Csíkrákoshoz) és az adatfelvételt könnyítendő, egy behatárolt, az emberi emlékezetben nyomon követhető időszakhoz kötöttem (az 1920-as évektől napjainkig), mindvégig szem előtt tartva azonban a helyi megnyilvánulások tágabb történelmi, társadalmi folyamatokba való beágyazásának szükségességét. Szóbeli közlések, szakirodalmi tájékozódás és gazdasági statisztikák, népszámlálási adatok feltérképezése révén a falu egyszerűen tájékozódtam. A földrajzi, természeti, népességi és történelmi viszonyokkal összefüggésben tanulmányoztam a gazdasági-társadalmi viszonyokat és az ezekben bekövetkező változásokat. Termékenyítőleg hatottak e téren Imreh Istvánnak a székely falusi intézmények működésével, a székely falutörvényekkel és a székely társadalom változásával foglalkozó munkái³, Egyed Ákosnak a paraszti társadalom átstrukturálódására, a gazdálkodási rend változására irányuló kutatásai⁴. A helyi társadalom „külső és belső” szerveződését tanulmányoztam, és különböző gazdasági-társadalmi tényezők figyelembevételével a vizsgált családokat különböző családtípusokba soroltam be a minél reprezentatívabb vizsgálat megvalósítása érdekében. E családtípusok mindegyikénél egy-egy család háztartásának tárgykészletét leltároztam fel, és e mintavétel összegzése által kialakult a közösség egyes csoportjait és az ezek között kialakult társadalmi-gazdasági és mentalitásbeli különbségeket reprezentáló tárgyhalmaz.

A tárgyhasználat konkrét vizsgálata tárgyi adatlapoknak a különböző családtípusokhoz tartozó családok körében való kitöltésével kezdődött. A kérdőív adatainak feldolgozásánál olyan kérdésekre kerestem a választ, mint: a tárgykészlet családtípusonkénti szerveződése, a tárgyállomány és

---

³ Imreh 1973, Imreh 1983.

⁴ Egyed 1975, Egyed 1981.

tulajdonosaik vagyoni-társadalmi helyzetének összefüggései, az ellátottság szintjének és az igény szintnek a kapcsolata, a tárgyak gyakorlati és reprezentációs funkciójának, illetve használati helyének megváltozása, az ezzel összefüggésben jelentkező társadalmi mozgások vizsgálata, a tárgyakhoz fűződő emberi vonatkozások sajátosságai.

A kutatásban nagy segítségemre volt a Szarvas Zsuzsa *Tárgyak és életmód* című könyve⁵, amely egy olyan módszer kidolgozását tartalmazza, mely a néprajz - a hagyományos paraszti, társadalom felborulása következtében - megváltozott kutatási feltételei mellett is alkalmazható. Dolgozatomban a szociológiai szempontú mintavételi módot alkalmaztam a családtípusonkénti szerveződés megfigyelésében. A kérdőív összeállításában segítségemre volt a K. Csilléry Klára által kidolgozott útmutató⁶ is, mely a térhasználat és a berendezési tárgyállomány megfigyelésére irányul, és hangsúlyozza a lakás tárgyainak adott funkcionális tárgye-gyüttes alkotóelemeiként való jelenlétét.

A modern fogyasztói társadalom kutatói a tárgyfogyasztás szokásait már nem is az elsődleges emberi szükségletekkel értelmezik, hanem a tárgyak szimbolikus jelfunkciójával. A tárgyak jelrendszerként való vizsgálatával foglalkozik Baudrillard⁷: a konvencionális jelentéseken túlmenően, a személyes jelentések szerepét hangsúlyozza. A használati szerepkört betöltő tárgyak körén kívül külön elemzi az emlékeket, nosztalgiát őrző, történetiségük, műértékük révén gyűjtött tárgyak rétegét, melyek életrajzi vonatkozásúak: személyek közötti kapcsolatok emlékeztetői.

A tárgyak jelfunkcióit hangsúlyozza Hofer Tamás⁸ is: az alapjelentés mellett megjelenő másodlagos üzeneteket vizsgálja, különböző objektív és szubjektív tényezők által befolyásolt társadalmi mozgásokkal és egyéni viszonyulásokkal összefüggésben. A történelmi, társadalmi változásoknak, a közösségi, illetve egyéni szinten jelentkező értékorientációknak és tárgyi ellátottságnak a kapcsolatát elemzi Losonczy Ágnes⁹, mindvégig szem előtt tartva a tárgyaknak a konnotatív jelentéseket is magában hordó tulajdonságát.

Dolgozatomban ezen elméleti kérdéseket gyakorlatba ültettem: egy lokális közösségben konkrétan megnyilvánuló tárgyi világhoz kötődő jelenségeket tanulmányoztam. A jelenben létező, tehát egy adott időpont-

---

⁵ Szarvas 1988.

⁶ Csilléry 1973.

⁷ Baudrillard 1987.

⁸ Hofer 1983.

⁹ Losonczy 1973.

hoz kötött eszközkészletet folyamat-jellegében ragadtam meg, a tárgyakat végigkísértem életútjukon és ezt használóik életéhez kötöttem. Még egyszer hangsúlyozom, a tárgyi kultúra vizsgálata dolgozatomban csupán a lakóházakra korlátozódik, és csupán esettanulmány szintjén jelentkeznek. Egy gazdagabb és árnyaltabb adatanyag feltárása, illetve más településeken elvégzett további tanulmányozás a témakör általánosabb érvényű felrajzolására adhat majd lehetőséget.

Csíkrákos földrajzi, természeti, népességi viszonyai

Gazdálkodás

Csíkrákos Délkelet-Erdélyben, a Csíki medencében, Csíkszeredától északnyugatra, az Olt folyó bal partján fekszik. Szűkebben behatárolva a felcsíki település a Bogáti-szorosban helyezkedik el, melyet keletről a Felcsíkot kettéosztó Kod-hegy, a Csíki havasok nyúlványa, nyugatról pedig a Hargita nyúlványa, a Bogát-hegy határol.

A település formája háromszög alakú: az Olttal közel párhuzamos, Madaras felé vezető országút, a Kod-hegy lába, valamint a ma már Rákossal összeépült Göröcsfalva felől (északkeletről) érkező kisebb forgalmú országút mellett alakult ki. A falu területe a Hargita felé, az Olt nyugati partján beépítetlen, hisz az ottani mocsaras rész emberi településre vagy földművelésre kevésbé alkalmas.

Rákos első írásos említése 1332-ből származik: ez évben Simon rákosi plébános 1 garas pápai tízedet fizetett („Symeon de Rakus solvit 1 grossum”)¹⁰. Az 1332–1334 évi pápai regestrumban Rákos már úgy szerepel, mint amely községnek 32 rendes kepefizető polgára van. Tehát Rákos már a 14. század első felében tekintélyes egyházközség volt, évszázadokon keresztül anyaegyháza Madéfalvának, Göröcsfalvának és Vacsárcsinak¹¹.

Népességi viszonyait vizsgálva szembeötlő, hogy a 16–18. században itt egy virágzó, életerős közösség létezett, egyike a legnépesebb csíki településeknek. Az 1567-ből ránk maradt legrégebbi összeírás Rákoson 48 kaput tüntet fel, az 1614 évi lustra pedig 126 családot, ami jóval az átlag fölött van¹². A kezdetben egységes katonakötelezettséget viselő szabadrendű közösség a 16. században már tagolódott. A gyalog és lovas (lófő)

¹⁰ Entz 1994: 86.

¹¹ Orbán 1886: 65.

¹² Pál Antal 1992: 3.

rendűek mellett – akárcsak a Székelyföld más részein – megjelentek itt is az ármálos nemesek, valamint a függő viszonyban lévő jobbágyok és zsellérek. 1614-ben Rákoson 33 lófő, 17 gyalog, 23 szabados, 15 jobbágy és 32 zsellér család élt. Mellettük található még 6 „külső szolga” is.¹³

A következő három évtized – Bethlen Gábor és I. Rákóczi György kora – fellendítette a települést. Az 1643-ban végzett katonai összeírás, amely csak a szabadrendűeket vette számba, már 123 katonarendű családot említ. A 18. század közepe táján a népesség-gyarapodás felgyorsult, századunk elejéig erőteljes növekedést érve el. Az 1773. évi határőr-katonai kimutatás Rákosról 87 gyalog, 7 huszár katonarendű és 18 jobbágy családfőt tart számon, összesen 201 fiúgyermekkel. Ekkor Rákos összlakossága 650 fő körül mozgott.¹⁴

Az 1832-es egyházi nyilvántartás szerint Rákoson 848 a katolikus hívek száma¹⁵, 1867-ben pedig már 1306-ra növekszik számuk.¹⁶ 1900-ban az összlakosság száma már 1436 (ebből 1431 magyar, 1 román anyanyelvű és 4 cigány)¹⁷, 1910-ben pedig 1604 főt számláltak. Ez utóbbi nyilvántartás Rákoson 1562 római katolikus, 24 görög katolikus, 14 református, 3 unitárius és egy izraelita vallásút említ. Ezután az apadás jelei mutatkoznak, 1930-ban 1369-en élnek itt. Ez a népszámlálás a vallási megoszlás mellett közli a nemzetiségit is: 1324 magyar, 20 cigány, 17 román, 4 zsidó és 2 német. 1950-ben csak 1301 lelket számoltak, és a csökkenő folyamat a kommunista rendszer rossz falupolitikája következtében tovább folytatódott¹⁸. A születések száma egyre csökken, illetve a természetes szaporulat elvándorol. Nagy a fejlődésnek indult közeli város, Csíkszereda „szívó” hatása, ugyanakkor sokan Bukarestbe és a Regát városába mennek jobb megélhetési lehetőségek keresése érdekében.

Az 1992-es népszámlálási adatok szerint a lakosok száma 1164-re csökkent: 1158-an magyarnak, 6-an román nemzetiségűnek vallják magukat. Az 1150 római katolikus mellett 6 református, 5 ortodox, 1 görög katolikus és 2 hetednapos adventista él a faluban.¹⁹

A lakosság fő foglalkozása az állattenyésztés és a földművelés volt. A természeti viszonyok következtében, a mezőgazdasági termelés struktú-

¹³ Benkő–Demény–Vekov 1979: 187.

¹⁴ Pál Antal 1992: 3.

¹⁵ János 1997: 4.

¹⁶ Orbán 1886: 6.

¹⁷ MSK 1902: 384–385.

¹⁸ Pál Antal 1992: 3.

¹⁹ Domokos Magdolna, a Madéfalvi Községi Tanács anyakönyvvezetőnője által szolgáltatott adatok.

rájában a legelőgazdálkodás és az állattenyésztés kapott nagyobb hangsúlyt, mert ennek a feltételei kedvezőbbek voltak. A szántóterület dombos helyeken terül el, a talaj sovány, agyagos, nehezen művelhető. Az alacsonyabban fekvő árterületek vizesek, ezért többnyire csak kaszálóknak használhatók. Ezt a tényt tükrözik a következő adatok is: Rákoson a századfordulón a szántóföld aránya 22,35% (az 5387 kataszteri hold összterületből 1204 kataszteri hold), viszont a rétek és a legelők együttevége 57,45%-ot (1276, illetve 1819 kataszteri hold) tesznek ki.²⁰

Tehát a lakosság az állattartásra és a havasi gazdálkodásra, az erdők és legelők, valamint a kaszálók hasznosítására volt berendezkedve, emiatt a szűkös szántóföldi növénytermesztésre kevesebb gondot fordított. Főleg gabonát termesztettek, (búzát és rozst főként) hisz ez biztosította a család alapvető élelmiszerszükségletét. A burgonya termesztése csak a múlt század végén indult meg erőteljesebben.

A földet kétfordulós nyomásrendszerben művelték. Az egyik *határt* minden évben pihenni hagyták, és csak legeltetésre használták. E határhasználati formában egy teljesen külterjes és önellátó gazdálkodási mód gyökerezett: piacra nem termeltek, csupán a család fogyasztási szükségleteinek kielégítésére. A többlet, ha mégis volt, csereárúként kerülhetett a piacra. A külső kényszerek (pl. adózás) kielégítésére szükséges pénzt mellékfoglalkozásokkal, elsősorban fuvarozással, részesmunkával, kisebb mértékben háziiparral és vándorkereskedelemmel keresték meg. E naturális gazdálkodásban²¹ a megtermelt javak fogyasztáson felüli részének felhasználási stratégiáit társadalmi motivációk irányították, a jövedelem a közösségi kapcsolatrendszer karbantartását szolgálta.²²

A gazdaságok a családi földtulajdonokra alapozódtak, e birtok felaprosódásához nagymértékben hozzájárultak az örökösödési szokások. A családi gazdaság központjából végezték a határ különböző részein fekvő földek művelését. A családi gazdaság üzemvitelében a nemek szerinti munkamegosztás uralkodott, melyet a falu szokásrendje irányított. Az élet minden területén nagy szerepet kapott a faluközösség, maga a nyomásos, fordulós gazdálkodás is földközösségi maradvány volt.²³ A faluközösség számos eleme fennmaradt az ugarrendszer felszámolása után

²⁰ MSK 1897: 598.

²¹ Biró–Gagyí–Oláh 1994: 10.

²² Biró–Gagyí–Oláh 1994: 13.

²³ Egyed 1975: 95.

is: „A falu tízesekre²⁴ tagolódtott. Jelenleg a faluban a következő tízesek vannak: Bogát utca tíze, Köves utca tíze, Altíz, Feltíz de a „tízes” megnevezést már nem használják.”²⁵

A hagyományos tapasztalatokat átörökítő gazdasági rendszer, mely megszabta a családi gazdaságok szerkezetét a növénytermesztés és állattenyésztés rendjét és a tradicionális termelőeszköz-használatot, szilárdan tartotta itt még magát a század elején: a parasztság életmódjának változását is maga után vonó váltógazdaságra való áttérés folyamata több, mint harminc évig tartott, és csak az 1950-es évek végén fejeződött be²⁶. 1924-ben a szántóterület több mint fele még nyomásos ugar²⁷, míg az erdélyi átlag 1910-ben már csak 14,16% volt²⁸.

A váltógazdaság az egyéni gazdaságot belterjessé tette, az ősi határhasználati rendszert megszüntette. A régi földművelési rendszer felszámolásának arányában csökkent az ugar, s nőtt a megművelt terület nagysága, mely lehetővé tette a takarmány- és ipari növények (lóhere, len, lucerna, kender) termesztésének bővítését, a burgonyának átlagon felüli jelentősége lesz, és ugyanakkor szükségessé tette az újabb, hatékonyabb termelőeszközök használatát.

A kollektív gazdaságok 1948-ban megkezdett szervezése a paraszti életmód széleskörű átalakulását indította meg Csíkrákoson is. A kollektivizálási kampány 1962-ben való végső lezárása előtt kevesen léptek be az alakuló kollektívbe, a belépők nagy része a kevésbé vagyonosak köréből került ki. A városok erőteljes iparosítása következtében a kevésbé vagyonosak köréből sokan elvándorolnak, főként fiatalok, hogy cselédkedéssel, illetve ipari munkával keressék meg a családalapításhoz szükséges pénzt.

A közeli város (Rákos 12 kilométerre fekszik Csíkszeredától) intenzív fejlődése nagy erővel hatott a falu életére, munkahelyeket, felvevőpiacot jelentett, ezt nagymértékben elősegítették a jó közlekedési viszonyok. A külvilággal való érintkezést biztosította a vasútállomás, valamint a postahivatal megléte. Ezek mellett az 1940-es évek végén a faluban szülőotthont, orvosi rendelőt és kórházat létesítettek. (A kórház működése időközben, az 1950-es évek elején megszűnt). Az 1948–1949-es tan-

---

²⁴ „A településtörténet kutatói közül többen úgy vélik, hogy a székely falu alapsejtje volt a tízes, a tíz családonként egybetelepülők a honvédelmi kötelezettséget hordozók összetömörüléséből született meg a székely faluközösség” (Imreh 1988: 66).

²⁵ Császár 1957: 13.

²⁶ Kozán 1978: 98.

²⁷ Kozán 1978: 33.

²⁸ Egyed 1975: 95.

évben az iskolában megnyitották a felső tagozatot, az 1950–1951-es tanévben internátus is nyílt, ez azonban csak 2 évig működött. Az óvoda működése a második világháborútól szünetelt, ezt 1950-ben újrászervezték. 1948-tól könyvtár állt az olvasók rendelkezésére, olvasókörök működtek, a kultúrotthonban hetenként előadásokat, bálokat szerveztek. A falut 1962-ben bekötötték az országos villamoshálózatba (vezetékes víz-hálózat, valamint gázvezeték jelenleg sincs a faluban).

1962 tavaszán befejeződik a kollektivizálás. Egybeszántják a falu egész határát, magántulajdonban csak a ház és a gazdasági épületek maradnak. Művelésre 25 ár szántóföldet adnak a téesztagoknak, ennek nincs állandó helye, minden évben más határrészen mérik ki. E használatra kiadott 25 árba beleszámít a 10 áron felül eső beltelekrész is, kerthelyiség gyanánt.

A pénzkereső–ingázó életforma nagy teret hódít. A munkaképes lakosság nagy része, főleg a *jobb gazdák*, munkalehetőséget keresve a város felé veszik útjukat, és szakképzetlen munkásokká válnak, gyárakban helyezkednek el, vagy bányásznak mennek a balánbányai rézbányába vagy a Hargita-fürdői kaolinbányába. A felnövő fiatalság már szakmát tanul, és így helyezkedik el ipari, kereskedelmi vagy más foglalkozási ágakban. Csak az idősebb nemzedék marad otthon, ennek körében továbbra is az önellátás központba helyezése dominál. A téeszben elvégzett kötelező számú norma nem tud megfelelő megélhetést biztosítani, szerény keresetüket a háztájiként kapott területből pótolják, melyen egy pár szárnyast, egy-két sertést, illetve tehenet tartanak.

Az új életmóddal kialakul egy érdekes kettősség: az ingázó életformával látszólag megszűnik a családi együttműködés, hisz a gyermekek nyolc éven át a helyi iskolába járnak, és sok esetben tovább tanulnak, a családfők a gyárakban, az asszonyok a textilgyárakban, vagy a téeszben, illetve a ház körül dolgoznak (rájuk hárul a gyereknevelés, a házi munkák, az állatok és a zöldségeskert gondozása). Ám a „második műszakban” az otthoni gazdálkodásban továbbra is a régi munkavégzési rend uralkodik. A családi jövedelem legnagyobb része ipari munkából, illetve nyugdíjból származik; emellett a háztájiból származó termék, s a kollektívtól részesben kivállalt szénakészítés biztosítja az önellátást.

Az 1989-es változások után az ingázó középnemzedék továbbra is megtartja a munkahelyét, ám a visszakapott birtokon – az idősebb falubeliekhez hasonlóan – otthon gazdálkodnak; azok pedig, akik a városi munkalehetőségek beszűkülésével elveszítették munkahelyeiket, illetve nyugdíjba vonultak, véglegesen visszatérnek a mezőgazdasághoz.

A gazdálkodási gyakorlatban ma is általánosan elsődleges szerepű a család önellátásnak biztosítása, de emellett egyre hangsúlyozottabban észlelhető a piacorientált burgonyatermesztés. A vagyongyarapítás végcélja presztizstárgyak vagy ingatlanok vásárlása. A faluban társulás nem jött létre, az önálló gazdálkodást folytató kisüzemekben csaknem érintetlenül restaurálódott a hagyományos gazdálkodás technikája, annak ellenére, hogy új eszközök (pl. gépi munkaerő) is megjelentek egyes munkafázisokban. Kivételt képeznek azok a háztartások, főként özvegyasszonyokéi, ahol az önálló gazdálkodás feltételei hiányoznak – nincs igásállat, munkaerő vagy pénz ezek megfizetésére – így a földjeiket mezőgazdasági gépekkel rendelkező egyéni vállalkozóknak adják ki, terményben fizetett évi bérletre. A téeszek idején alkalmazott vegyszer- és műtrágyahasználat alkalmoszerű, újra működnek a munkacsere hagyományos formái (pl. a csak gyalogmunkaerővel, illetve igásállattal vagy traktorral rendelkező gazdaságok közötti munkacsere). A munkaszervezésben is a hagyományos szereposztás uralkodik: az irányító, vezető szerep az idős családfőt illeti a két-háromgenerációs családokban, ahol a fiatal és középnemzedék is részt vesz a munkában, illetve ott is, ahol a fiatalok városról járnak haza hétvégi bedolgozóként a gazdaságba. Következésképpen a termelési folyamatban az a tudáskészlet mobilizálódik, amelyet a tradicionális családi gazdálkodás keretében sajátított el az idősebb nemzedék.

Viszont megváltozott a munkaelosztás, illetve a vagyonátadás feltételrendszere: a városba vándorlás következményeként ma a családi gazdaságok jelentős részénél hiányzik a gazdálkodást folytató generáció. A legfiatalabb nemzedék köréből is sokan csak alkalmanként (hétvégeken, szünidőben) dolgoznak be a gazdaságba., aki csak teheti, taníttatja a gyermekét. A munkavégzésben a hagyományos szerepkörök (férfi-, illetve asszonymunka) közötti határvonalak részben elhalványultak; a rokonsági, szomszédsági kapcsolatok fenntartásába befektetett munkamennyiség kevesebb, mint a hagyományos gazdálkodás idején; megváltozott a kulturálisan szabályozott munkavégzésre fordítható idő mérése is (vasárnapokon, ünnepnapokon is dolgoznak egyesek, s ezt az idősebb nemzedék negatív jelenséggént értékeli). Tehát a társadalmi kötöttségek ma jóval lazábban érvényesülnek, a termelésben a függőségi viszonyok lassú individualizálódási folyamatának jelei tapasztalhatók.

Családtipológia

A családtípusok megállapításánál a következő szempontokat vettem figyelembe: korosztályhoz való tartozás, foglalkozás, vagyoni helyzet, családszerkezet, illetve lakásviszonyok.²⁹ Mennyiségileg és minőségileg egyaránt reprezentatív minta kiválasztására törekedtem, és igyekeztem minél több társadalmi–gazdasági tényezőt szem előtt tartani. A kört a fejlődés lokalizált vizsgálatát lehetővé tevő őshonosság kérdésének szem előtt tartásával szűkítettem. Adataimat a faluban születettek köréből igyekeztem beszerezni: a választott családok mindegyikének legalább egyik tagja a faluban született.

60 családban végeztem adatfelvételt: ez a jelenlegi 425 család³⁰ körében mintegy 15%-os mintafelvételt jelent.

Minőségi szempontból fontos tényező a vizsgált családok korosztályok szerinti arányos eloszlása, hisz az életkor figyelembe vételének segítségével szűk időhatárookra lebontva is lehetővé válik a változás érzékeltetése a tárgyalt időszakban. Négy korosztályt határoltam el egymástól: a hatvan év fölöttieket, a negyven és hatvan év közöttieket, a húsz–negyven éveseket és a húsz évnél fiatalabbakat. Az 1992-es népszámlálási adatoknál újabb és pontosabb adatok nem álltak rendelkezésemre, így az előbbiekre támaszkodva, a lakosság életkor szerinti megoszlása a következő képet mutatja:

Születési év	Szám	Százalék
1932 előtt születettek	228	19,58
1932–1951	293	25,17
1952–1972	315	27,06
1972 után születettek	328	28,17

²⁹ E kérdéskörök tárgyalásánál szóbeli közlésekre, illetve Domokos Magdolna, a Madéfalva Községi Tanács anyakönyvvezetője által az 1992-es népszámlálási összeírás és a Községi Gazdasági Nyilvántartó alapján szolgáltatott adatokra támaszkodtam.

³⁰ György Rózália, a Madéfalva Községi Tanács titkárnőjének szíves közlése az 1992-es népszámlálási összeírások alapján

Tehát a korosztályok eloszlása viszonylag egyenletes. Kissé alacsony a húsz év alatti korosztály tagjainak a száma, a falu lakosságának legnagyobb részét a középgenerációhoz tartozók (a negyven és hatvan év közöttiek) teszik ki.

A foglalkozás szerinti megoszlást vizsgálva, három nagy csoportot különíttem el: az aktív keresők, az „eltartottak” és a kereső foglalkozást nem folytató, de keresettel rendelkezők (nyugdíjasok, munkanélküli segélyből élők) csoportját.

Aktív keresők:

Foglalkozás	Szám	Százalék
földműves	44	10,94
mezőgépész	16	3,98
gépkocsivezető és -szerelő	16	3,98
fémfeldolgozó szakmunkás	52	12,93
textilipari szakmunkás	50	12,43
fafeldolgozó szakmunkás	25	6,21
építő-szerelő szakmunkás	17	4,22
vasutas	41	10,19
kereskedelmi dolgozó	39	9,70
bányász	10	2,48
értelmiségi és tisztviselő	58	14,42
segédszemélyzet	21	5,22
szakképzetlen munkás	13	3,23
összesen	402	100

1992-ben 402 aktív kereső van a faluban. Legnagyobb az ipari munkát végzők száma: legtöbben Csíkszereda ipari és kereskedelmi egységeinek alkalmazottai, néhányan pedig Rákoson lévő fizetéses munkahelyen dolgoznak, vagy saját vállalkozásba kezdtek.

A mezőgazdasági tevékenységet kifejtők száma jóval kisebb, mint az ipari foglalkozást űzőké, mégis a lakosság zöme mezőgazdasági munkát végez, ugyanis számottevő azon nyugdíjasok száma, kik megélhetésük biztosítása végett háztáji és mezőgazdasági munkát végeznek, tehát részben az aktív keresők csoportjába is sorolhatók (e téren serkentően hatott a földtulajdonjog visszaadása).

Az „eltartottak” sorába tartoznak a háztartásbeliek, a segélyben nem részesülő munkanélküliek, a jövedelemmel nem rendelkező öregek, valamint az iskoláskor előtti, az iskolások, illetve a liceumi, műszaki középfokú vagy egyetemi oktatásban részesülők.

Eltartottak:

Eltartottak	Szám	Százalék
háziasszony	139	28,65
tanuló	166	34,22
egyetemi hallgató	6	1,23
foglalkozás nélküli	60	12,37
iskoláskor előtti	114	23,50
összesen	485	100

Nem aktív keresők:

Nem aktív keresők	Szám	Százalék
munkanélküli	21	7,58
nyugdíjas	256	92,08
összesen	277	100

A 402 aktív kereső az összlakosság 34,53%-át, a nem keresők (485) 41,66%-át, a foglalkozás nélküli, de keresettel rendelkezők (277) pedig 23,79%-át alkotják. Így 100 aktív keresőre 120 „eltartott” esik.

A vagyoni helyzet megállapításánál a téves megszervezését megelőző időszak, illetve az 1992-es év adatait vettem figyelembe, ugyanis a vizsgált családok különböző korosztályokhoz tartoznak, és összehasonlításuk e szempontból csak úgy volt lehetséges, ha egy adott állapotot rögzítettem. Így kiindulópontként azt a körülbelüli földtulajdont vettem figyelembe, amellyel az egyes családok a kollektivizálás előtti időszakban rendelkeztek (ez több esetben a szülők földtulajdonát jelenti). A szövet-

kezetesítés előtti birtokeloszlásról nem állt módomban pontos adatokat beszerezni, csupán szóbeli közlésekre hagyatkozva próbáltam az akkori földeloszlási viszonyokat vizsgálni.

A kollektivizálás előtti időszakban a helyi társadalom szerkezetében a következő „belső” felosztás uralkodott: 20 hold fölötti (12–15 hektáros) birtokkal a *nagygazdák* rendelkeztek, viszonylag kevesen voltak, a lakosság mintegy 5%-át tették ki, és ők képezték a helyi társadalmi hierarchia legfelsőbb rétegét; *középgazdáknak* az 5–19 holdas (3-tól 10–11 hektárig terjedő) földdel rendelkezők számítottak, a falu társadalmának elég jelentős részét, mintegy 20%-át tették ki, és többségük társadalmi tekintéllyel bírt; a *kisgazdák* 5 holdig terjedő (1–2 ha) birtok tulajdonosai, a falu lakosságának többségét, mintegy 45%-át képezték. Egy részük a gazdálkodási tapasztalaton alapuló ismeretek, tanácsadó képesség és készség következtében a középgazdáknak kijáró tiszteletnek örvendett.

A birtok nélküliek csoportját a cselédek és napszámosok alkották. A cselédek száma nagyon alacsony volt. Nem lévén számottevő vagyonos parasztság, népes cselédség nem alakult ki. Ezzel szemben több volt a napszámos (mintegy 25%), kik sem földdel, sem termelőeszközökkel nem rendelkeztek, és alkalmi mezőgazdasági munkák végzéséből éltek. Ők álltak a társadalmi hierarchia legalsó fokán.

Az ipari és kereskedelmi tevékenységet végzők száma is viszonylag alacsony volt, éppúgy, mint az értelmiségieké (összesen mintegy 5%). E két réteg, habár nem tartozott a „vagyonosak” kategóriájába, mégis „tudása”, „szakképzettsége” következtében köztiszteletben állt, és tekintélyét napjainkig megőrizte.

A jelen állapot is megközelítőleg a régi földeloszlási viszonyokat tükrözi, ugyanis a 10 ha alatti birtokok visszakerültek tulajdonosaik (vagy ezek utódainak) kezébe, az öröklő családok pedig továbbra is közösen művelik szüleik földjét. Változás csupán a 10 ha fölé eső birtokrész vissza nem adásának következtében történt, de e változás kismértékű, ugyanis e vagyoni kategóriába kevesen tartoztak – amint az a fentiekben kiderült –, és egyfajta társadalmi „kiegyenlítődésről” is beszélhetünk: bár újabb földek bérbevételeivel – ami jelenleg erre a vagyoni kategóriára a legjellemzőbb – nem száll a bérlőre a tulajdonjog, és ezáltal a társadalmi réteg nem sorolható a 10 ha fölötti földdel rendelkező gazdák kategóriájába, mégis a faluban a kis- és középgazdáktól jelenleg is elkülönül ez a csoport.

1992-ben a 425 család vagyoni megoszlása a következő:

78 középgazda (3 - 12 ha nagyságú birtokkal rendelkeznek) – 18,35%

235 kiscgazda (20 ártól 3 ha-ig terjedő birtokuk van) – 55,29%

112 földnélküli család (csak 20 ár alatti földterületük van, legtöbbször csak zöldségeskert, vagy egyáltalán nincs földjük, mint egyes fiatal pároknak, mert a birtok még a szülők nevében van. Föld nélküli a cigány családok többsége is.) – 26,35%.

A vagyoni helyzet meghatározása – még egyszer hangsúlyozom – csupán kiindulásnak tekinthető, csak annyiban foglalkoztam vele, amennyiben az a háztartás szerkezetének alakulásában szerepet játszik.

A családok összetételének, a különböző generációk együttélésének szempontjából három családtípust lehet megkülönböztetni: csonka, nukleáris és három generációs család. Az első típusba (özvegy és elvált) 52 család tartozik, ami az összcsaládok 12,1%-át képezi, a nukleáris családok száma 256, ez 60,4%-ot jelent, a hagyományos munkamegosztás elemeit még éltető, a családi munkaerő összefogásán alapuló három generációs családok száma pedig 117, ami az összcsaládszám 27,5%-át teszi ki. Tehát a nukleáris családok és ezen belül a „18 éven aluli gyermekekkel együtt élő szülők” családtípusnak túlsúlya figyelhető meg.

A generációk együttélésének problémájához kapcsolódik a háztartás önállósulásának kérdése is. Elvértve fordul elő, hogy a házasságot követően a házaspárok saját házban önálló háztartást alapítottak, kizárólag olyan esetekben fordulhatott elő, amikor a szülők már nem éltek, vagy mód volt új ház építésére, szülői segítséggel – ez utóbbi helyzet különösen a fiatal generációra érvényes, ugyanis az 1989-es változások előtt a jövedelem befektetésének talaját az ingatlanok képezték. Ám legtöbb esetben a házaspár a házasságot követően a fiú szüleinek házába költözött. Az idős generációhoz tartozók többsége a házasságkötés után a szülőkkel együtt élt, és háztartásuk csak a szülők halála után önállósult, vagy időlegesen egy külön ház felépüléséig, illetve örökléséig vezettek közös háztartást. A középkorúak körében a legáltalánosabb eset a külön háztartásvezetéssel járó együttélés, külön ház felépüléséig.

A lakásviszonyokat vizsgálva, előzetesen ki kell hangsúlyoznom azt a tényt, hogy a házak életkora és a szobák száma, illetve berendezése között semmiféle összefüggés nem mutatható ki az átalakítások következtében (újabb szobáknak a lakóházhoz való hozzáépítése, a tornác beüvegezése és előszoba kialakítása, a tetőszerkezet átalakítása, a kettős ablakok hármas, négyes ablakokká való nagyítása, külön konyha és fürdőszoba építése).

Kevés ház emlékeztet már a régi székely háztípusra. Az 1960–1970-es években végrehajtott átépítéseket (a lakószoba és tisztaszoba mellett

„vendégszoba” építése, illetve előszoba és fűzőfülke kialakítása) a fokozatos komfortosítás követte: az utóbbi időben több helyen bevezették a vizet, fürdőszobával látták el a házat (ám a fűtés jelenleg is fával történik).

Rákoson 428 házsám létezik, ez alatt 408 lakóház van,²⁹ melyben 425 család él; tehát egy házra jut 1,04 család. Leginkább az idősebb generációhoz tartozó csonka családok maradtak kétszobás házakban, a lakások zömmel háromszobásak, de az új (1965 után épült) lakóházak közül sok a négyszobás is. A komfortosság növelésével párhuzamosan csökkent a laksűrűség. Számottevően csökkent a lakások zsúfoltsága, a házak nagysága és a benne élők száma fordított arányban áll egymással, ezt a nukleáris családok magas számaránya is igazolja.

A lakások rendszerint földszintesek, de a főút mellett néhány emeletes ház is épült, a beltelek minél nagyobb részének szabadon hagyása, illetve különösen a 1989-es változások után presztízsszerzés céljából. Korábban egy külső kényszer is érvényesült: a kommunista rendszer utolsó szakaszában a diktatúra a főút mellett csak mutatós, emeletes házak építését engedélyezte.

A különböző szempontok részleteiben való vizsgálata után az életkor, a foglalkozás, a vagyoni helyzet, a háztartás önállósulásának kérdéseit és a lakásviszonyokat (ennek mennyiségi és minőségi vonatkozásait is) figyelembe véve, megpróbáltam különböző családtípusokat meghatározni. Jóllehet e tipizálás keretei közé nem fér be a társadalomban végbemenő változás folyamatának valamennyi apró részlete, mégis úgy vélem, szükséges e kísérlet mint kiindulópont a lakáskultúra-változás bizonyos tendenciáinak megfigyelésére. Az adatfelvételi akadályok (a megbízhatóság, a hitelesség kérdése) minimálisra való csökkentését minél tárgyilagosabb kérdéskörök – és ezeknek részleteiben való vizsgálata – előtt tartásával igyekeztem elérni.

Családtípusok

A korosztályhoz való tartozás alapján három fő típust különböztettem meg: 1. az idős generációhoz tartozó családokat (hatvan év fölöttiek); 2. a középgenerációhoz tartozókat (40–60 év közöttiek) és 3. a fiatal nemzedékhez tartozó családokat (20–40 évesek).

A három fő típuson belül további alcsoportok figyelhetők meg a vizsgált szempontok alapján:

---

²⁹ Domokos Magdolna szíves közlése

1. Idős generáció:

1.1. Ipari tevékenységet végeztek, csak részben éltek a mezőgazdaságból. Jelenleg gyermekeik követik részben apjuk mesterségét. A házasságkötés után szüleikkel együtt éltek, de viszonylag rövid időn belül önállósult háztartásuk; gyermekeik pedig tőlük különváltak élnek, de egy részük hazajár dolgozni a felújított műhelyekbe. Vagyoni, illetve társadalmi helyzetükben nem történt változás, saját bevallásuk szerint és a falubeli hierarchiát tekintve ugyanolyan körülmények között élnek, mint korábban.

1.2. Értelmiségiek, jelenleg nyugdíjasok; kisebb hányaduk, ki szüleivel együtt élt, de külön háztartásban, gazdálkodott is. A földtulajdonjog visszaadása következtében jelenleg is gazdálkodnak. Nagyobb hányaduk a szülőktől különváltak éltek. Nem laknak együtt gyermekeik családjával. Míg megőrizték társadalmi tekintélyüket, vagyoni helyzetükben sem történt visszaesés.

1.3. Mezőgazdaságból éltek, a kollektivizálás után az iparban keresték kenyerüket, a földtulajdonjog visszaadása következtében, nyugdíjasként ismét gazdálkodnak. Középgazdák, 10 hold (57 ár) fölötti földdel rendelkeztek, illetve rendelkeznek. Házasságkötés után szüleikkel együtt éltek, külön háztartásban, saját lakóház felépítéséig. Csak kis hányaduk él együtt legkisebb fiúgyermekük családjával, külön háztartásban. A faluban letelepedett, nagyvárosból hazajáró gyermekekkel művelik meg a földet. A téesszervezés számukra egyértelmű visszaesést okozott, ám a földek visszaadása újabb előrelépést jelentett anyagi helyzetükben, kevésbé társadalmi helyzetükben.

1.4. A téesszervezés előtti, illetve a földosztás utáni időszakban a mezőgazdaságban dolgoztak/dolgoznak. Középgazdák, 5–10 hold (3–6 ha) földjük volt, illetve van. Szüleikkel közös háztartást vezettek, külön ház felépüléséig vagy örökléséig. Gyermekeik tőlük különváltak élnek, de közösen végzik vagy segítenek a mezőgazdasági munkákban. Vagyoni illetve társadalmi helyzetükben nem történt változás (esetleg kisebb mértékű vagyoni fejlődés).

1.5. Egész életükben a mezőgazdaságból éltek illetve élnek. Kisgazdák 5 holdig terjedő birtok (1–2 ha) tulajdonosai. A házasságkötés után egy ideig a szülőkkel éltek együtt, közös vagy külön háztartásban. Egy részük legkisebb fiúgyermekük családjával él külön háztartásban. Korábban is, jelenleg is szűkös anyagi körülmények között éltek, illetve élnek, társadalmi helyzetükben sem történt változás.

2. Középnemzedék:

2.1. A korosztály idősebb részéhez tartoznak. A szülők középgazdák voltak, tíz holdnál több földdel rendelkeztek. A 89-es változások után városi munkahelyeiket nem hagyták el, de a faluban élnek és otthon, az örökölt földön vagy a szülői birtokon gazdálkodnak. A házasságkötés után egy ideig szüleikkel éltek együtt, de azonnal önállósult háztartásban kezdték életüket. Gyermekük tőlük különváltan élnek. Közepes méretű vagyoni fejlődés jellemzi e csoportot.

2.2. Szintén a korosztály idősebb részéhez tartoznak, a szülők 5–10 holdas középgazdák vagy kisgazdák voltak. Jelenleg keresők. Kisebb hányaduk beköltözött a városba, és onnan jár haza a szülői birtokra, ám nagyrészüket a faluban maradt és a munkaidő letelte után illetve szabadság idején otthon gazdálkodik. Közülük néhányan kereskedelmi jellegű vállalkozásokba is kezdtek. A házasságot követően egy ideig szüleikkel együtt éltek, de külön háztartásban. Nem laknak együtt gyermekek családjával. Mobil csoport, társadalmi és vagyoni helyzetükben jelentős fejlődés következett be.

2.3. A korosztály fiatalabb rétegéhez tartoznak. Mezőgazdasági gépekkel rendelkező egyéni vállalkozók, kiknek szülei nagygazdák vagy módosabb középgazdák voltak. Az örökölt 6–10 ha föld mellett másoktól bérelt földeken is gazdálkodnak. Jórészt azonnal önállósodott háztartásvezetésben éltek. Gyermeküket szinte kivétel nélkül taníttatják. Rendkívül mobil réteg, vagyoni helyzetükben különösen nagy előrelépés figyelhető meg, nem annyira a társadalmi élet terén.

3. Fiatal generáció:

3.1. Városi munkahelyük van, fizikai vagy szellemi munkát végeznek, de otthon szüleikkel közösen vagy besegítőként gazdálkodnak. A szülők illetve nagyszülők kis - vagy középgazdák voltak. A házasságkötés után kisebb részük – szülői segítséggel – saját házában önálló háztartást alapított, többségük új ház építéséig vagy örökléséig együtt élt/él szüleivel, de külön háztartást vezettek/vezetnek. Nincsenek, illetve még nem önállóak a gyermekek. A szülők anyagi helyzetéhez képest előrelépés figyelhető meg e generációnál.

A lakótér tárgyai

A háztartások tárgykészlete

A különböző családtípusokat reprezentáló családokban a mindennapi élethez, a család lakóteréhez, ellátásához, szükségleteinek kielégítéséhez kapcsolódó, tehát a berendezésben és háztartásban megjelenő tárgyak leltárát készítettem el. A tárgyakat nem önmagukban vizsgáltam, hanem funkcionális egységekbe soroltam, és így különböző tárgycsoportokat alakítottam ki. (Mivel minden csoportosítási kísérlet sok problémát vet fel, a besorolás magában hordoz bizonyos nehézségeket, a tárgyak elhelyezése megkérdőjelezhető: több esetben ugyanazt az eszközt el lehetne képzelni egy másik tárgyegyüttes tagjaként is.) A tárgyleltárak elemeit a szakirodalomban való tájékozódás, valamint a helyszínen végzett előzetes vizsgálódások alapján a következő csoportokba, illetve tárgyegyüttesekbe soroltam be:

1. Berendezési tárgyak
  - 1.1. bútorok; kiegészítő tárgyak
  - 1.2. fűtő - és főzőberendezések
  - 1.3. a tűzhely szerszámai
  - 1.4. szórakozást, művelődést szolgáló tárgyak
2. A táplálkozás eszközkészlete
  - 2.1. a feldolgozás eszközei
  - 2.2. a sütés-főzés eszközei
  - 2.3. a konzerválás - tárolás eszközei
  - 2.4. a fogyasztás, tálalás eszközei
3. Textíliák
  - 3.1. háztartási textíliák
  - 3.2. ágyneműk, ágytakarók

A tárgyleltárak összesítése után a következő funkcionálisan rendezett tárgyhalmaz alakult ki:

1. Berendezési tárgyak:
  - 1.1. asztalok, székek, padok, *kanapé* (támlás pad), ágyak, *vetett ágy*, rekamié, *üveges dívány*, körkanapé, sóber, fotelek, ládák, fásláda, tálalós szekrény, *kaszten*, *kredenc*, konyhaszekrény, ruhásszekrény, kombinált szekrény, vitrines szekrény, szekrény sorok, polcok, éjjeliszekrény, dohányzóasztal, toalett, ágyneműtartó, varrógép, mosógép, bölcső, járóka, kiságy, fogas, óra, tükör, képek, lámpák, csillár, éjjelilámpák, gyertyatartó, dísz tárgyak (vázák, porcelánfigurák, cserépedények, virágtartók)

1.2. kemence, ércfűtő, főzőkályha, melegítő vaskályha, *mosztkályha*, csempekályha, aragáz

1.3. piszkavas, szénvonó, pemeteg, bevetőlapát

1.4. televízió, rádió, lemezjátszó, magnetofon, kazettás magnó, videó

2. A táplálkozás eszközkészlete:

2.1. *dagasztótekenyők, sózótekenyő, húsos tekenyők, bélmosótekenyők, köpülő, hurkatöltő, laskasírtó*, deszkalapítók, mozsarak, dió - és mákőrlők, húsórló, kávéőrlő, kávédaráló

2.2. üstök, lábasok, fazekak, kukta, *vájling*, serpenyők, tepsik, kalácsütő, laskaszűrő, rosta, sziták, teflonedények, laskavágó, háztartási robotgép

2.3. kanáltartó kupa, vizeskártyú, vizesveder, cserépkorsó, túrósdé-
zsa, *túrósborító*, káposztáskád, búzamosó kosár, sózócsceber, zsírosbő-
dön, lisztesláda, fűszertartók, sótartó kupa, véka, hűtőszekrény, fagyasz-
tóláda

2.4. tálak, tányérok, poharak, csészék, evőeszközök, tálcák, kenyérko-
sár

3. Textilfélék:

3.1. asztalterítők, *futók*, abroszok, törülruhák, *szelvétek*, törülközők, tarisnya, írásos textíliák, faliszőnyeg, szőnyegek

3.2. lepedők, derekalj, gyapjúcserge, paplan, ágyterítők

A tárgyak életútja

A tárgyleltárban fellelhető tárgyak jelenlétének vagy hiányának megfigyelése illetve életének végigkövetése érdekében egy kérdőívet állítottam össze, mely a tárgyat használó ember szempontjából a tárgyak életében elkülönülő két szakasz, a háztartáson kívüli lét és a háztartáson belüli lét összetevőire kérdez rá. A háztartáson kívüli lét magába foglalja az eszköz készítésének idejét, a készítés technikáját, eredeti funkcióját, tehát a szerepkört, amire készül a tárgy és a tradíció által kialakított helyét. Ezen külsőleg meghatározott keretek (az anyag tartóssága, bizonyos funkciókra való alkalmassága stb.) mellett, a tárgy „élete”, a háztartásba való bekerüléssel, a használó hozzávaló viszonyától is függ. A tárgy bekerülési idejét, a készítés idejével szemben, csak relatív mutatókkal lehet meghatározni (például házasságkötés). Az eredeti funkció mellett, a háztartásba való bekerüléssel megjelenik a „jelenlegi funkció”, (a szerepkör, amelyre használják a tárgyat), mely teljesen eltérő is lehet az előbbtől. Tehát a tárgy háztartáson belüli életének alakulása a funkció kategóriájával elemezhető: az objektív keretek (anyag, forma, tartósság) által

meghatározott szerepkört nagymértékben módosíthatja az egyéni ízlés és igény. A funkció kérdésétől elválaszthatatlan a helyváltoztatás kérdése: a tárgyakhoz való szubjektív viszonyulás módosíthat a tárgy hagyomány által kialakított helyén, így a háztartáson belüli lét szakaszában megjelenik az egyéni ízlés által kialakított hely kategóriája.

E kérdések összeálltak egy kérdőívvé, amely által lehetővé válik a tárgyak életének nyomon követése, és ennek a használók életéhez való kapcsolása. Minden tárgyról a következő adatlap készült:³⁰

A tárgy neve:

1. Helyi neve:

2. A tulajdonos neve:

Születés ideje, helye:

Házasságkötés ideje, helye:

3. Jelenleg van-e ilyen tárgy a háztartásban? (Van: 5-re, Nincs: 4-re)

4. Volt-e valamikor a háztartásban? Mettől meddig? (Nem: vége)

Ha volt, de most nincs, került-e a helyére valami? Mí?

5. Mikor került a házba?

a. Házasságkötés előtt

b. Házasságkötéskor

c. Házasságkötés után

6. Milyen módon került a házba?

a. Öröklés (kitől?)

b. Hozomány

c. Vétel (üzlet, bolt, piac, vásár, kéz alatt)

d. Ajándék (kitől?)

e. Csere

f. Saját készítés

g. Ismeretlen

7. Mikor készült?

8. A készítés technikája

a. Házilag

b. Mester

c. Gyár

9. Eredeti funkciója/funkciói:

Jelenlegi funkciója/funkciói:

10. Eredeti helye:

³⁰A Szarvas Zsuzsa által összeállított kérdőívet vettem alapul, melyen módosításokat hajtottam végre (Szarvas 1988: 99–100).

- a. Szoba (a szobában hol?)
- b. Konyha (a konyhában hol?)
- c. Kamra
- d. Padlás
- e. Egyéb (nyárikonyha, fásszín, gabonás stb.)

Jelenlegi helye:

- a. Szoba (a szobában hol?)
- b. Konyha (a konyhában hol?)
- c. Kamra
- d. Padlás
- e. Egyéb (nyárikonyha, fásszín, gabonás stb.)

E kérdőív segítségével a következő kérdésekre próbáltam választ keresni: milyen kapcsolat van a háztartások életkora, a benne élők vagyoni, társadalmi helyzete és a vizsgált tárgyak jelenléte között, az egyes tárgyak hogyan oszlanak meg a különböző családokban, milyen erők hatnak egyik vagy másik irányba. E kérdésekre keresve a választ megteremtődik a társadalmi-gazdasági fejlődésben, az életmód változásban érvényesülő tendenciák megragadásának egyféle lehetősége.

A tárgyak jelenléte/hiánya a különböző háztartásokban

E kérdéskör a tárgyak négy csoportját öleli fel:

1. olyan tárgyak, amelyek a házasságkötés idejétől számítva az eszközkészlet részét képezik
2. olyan tárgyak, amelyek jelenleg megtalálhatók a háztartásban, de korábban (a házasság időszakának első tíz évében, a háztartás teljes tárgykészlete kialakulásának időszakában) hiányoztak
3. olyan tárgyak, amelyek jelenleg hiányoznak a háztartásból, de korábban megvoltak
4. azon tárgyak csoportja, amelyek sohasem képezték az eszközkészlet részét (természetesen a közösség reális konkrét tárgykészletéhez viszonyítva).

Az egyes tárgyak adatlapjai alapján e fent meghatározott négy tárgycsoport meglétét illetve hiányát vizsgáltam a különböző családtípusok háztartásában és ezzel összefüggésben a különböző tárgyak helyét e csoportokban.

A különböző tárgycsoportokhoz tartozó tárgyak előfordulásának aránya (százalékban kifejezve) az egyes családtípusoknál:

Család-típusok	Tárgycsoportok			
	1. megvolt, megvan	2. nem volt, megvan	3. megvolt, nincs	4. nem volt, nincs
1.1.	62,5%	17%	9,5%	11%
1.2.	61%	15%	11,5%	12,5%
1.3.	64%	21%	8%	7%
1.4.	65%	19,5%	7%	8,5%
1.5.	71%	6%	11%	12%
2.1.	57%	20%	19,5%	3,5%
2.2.	51%	19%	25%	5%
2.3.	47%	20,5%	17,5%	15%
3.	69%	7%	3%	21%

Érdekes megfigyelni, az előbbi értékek alapján, ezen tárgytipusok előfordulásának gyakorisági sorrendjét is:

Az előfordulás gyakorisága családtypusonként	Tárgycsoportok			
	1	2	3	4
I. felső határ	1.5.	1.3.	2.2.	3.
II.	3.	2.3.	2.1.	2.3.
III.	1.4.	2.1.	2.3.	1.2.
IV.	1.3.	1.4.	1.2.	1.5.
V. középérték	1.1.	2.2.	1.5.	1.1.
VI.	1.2.	1.1.	1.1.	1.4.
VII.	2.1.	1.2.	1.3.	1.3.
VIII.	2.2.	3.	1.4.	2.2.
IX alsó határ	2.3.	1.5.	3.	2.1.

1. A korábban és jelenleg is meglévő tárgyak számának felső határa az 1.5. típusú családoknál jelentkezik, tehát az idős korosztályhoz tartozó, későn önállósult háztartások, egész életükben mezőgazdasági munkát végző, tehát a „hagyományosabb” életformát megtestesítő családoknál, ahol egyfajta folyamatosság figyelhető meg az egymást követő háztartások között. Itt nagy számban képviseltetik magukat a hagyományosabbnak tekinthető szobabútorok: kanapé (pad), láda, fászláda, kaszten;

kiegészítő tárgyak: szentképek, „házi áldás”, fényképek; a fűtő – és főzőberendezések közül a főző -, illetve melegítő vaskályha, piszkavas; a táplálkozás eszközkészletéhez besorolt tárgyak közül a különböző funkciójú tekenők illetve mozsarak is, a káposztafőző cserépfazék, mázas lábasok, cserépkorsók, túrósdézsza, káposztáskád, búzamosó kosár, zsírosbödön, lisztesláda, véka; pléhtányérok és evőeszközök, fából készült sőtartókupa, gyékényből font kenyérkosár, tarisnya, szelvétek. E kategóriánál megfigyelhető tehát a tárgyakhoz való ragaszkodás nagy mértéke.

Ezt a családtípust szorosan követi a fiatal korosztályba tartozó családok típusa, akik házasságkötéskor beszerezték tárgykészletük nagy részét. E csoportnál az életkorból következően is, az újabb, gyárilag készített bútorok, eszközök vannak túlsúlyban, melyek lehetővé teszik a háztartásvitel modernizálását. Más családtípusoktól eltérően itt különösen nagy számban jelenik meg a konyhaszekrény, a szekrényoszor, fotelek, *kihúzható ágy*, kiságy, éjjeliszekrény, éjjelilámpák, aragáz, lemezjátszó, kazettás magnó; kávédaráló, kukta, teflonedények, robotgépek; csergék.

Az alsó határ a 2.3. családtípusnál jelentkezik: azon középgenerációhoz tartozó családoknál, amelyek háztartása jórészt azonnal önállósdott, és habár 8–10 hektáros (vagy még nagyobb) földeken gazdálkodnak, már nem a hagyományos életforma megtestesítői – e csoportnál tapasztalhatóak leginkább az individualizálódási folyamat jelei – ami a régi tárgyakhoz való ragaszkodás kis mértékében is megnyilvánul (tárgykészletük korábbi rétegéből csupán a fászlada, ruhásszekrény, főzőkályha, hozományba kapott textíliák maradtak meg).

Az említett tárgyakon kívül még számos olyan tárgytípus van, amely valamennyi háztartásban jelen volt és van. Ezek túlnyomó többsége nem egyedi tárgy, hanem a háztartások alaprétegét képező tárgytípus, mely funkciójában képviselteti magát (a következőkben külön figyelmet fordítottam ennek vizsgálatára, mint ahogy anyagukat, készítési technikájukat is figyelembe vettem a vizsgálat során): asztal, szék, ágy; lábos, fazék, serpenyő, laskaszűrő, szita, fűszertartó, tál, tányér, pohár, csésze, evőeszköz, asztalterítő, abrosz, törülőruhák, ágyterítő.

2. A háztartásokban jelenleg meglévő, de korábban nem létező eszközök számának felső határa az 1.3. típusú családoknál mutatkozik: az idősebb generációhoz tartozó, nyugdíjas, de 10 hold fölötti birtokon gazdálkodó családoknál, kiknek önállósulását egy új ház felépítése is kíséri, ami új tárgyak megjelenését és a korábban létezők egy részétől való megválást is jelentette. E csoportnál olyan tárgyak képviseltetik magukat, melyek a polgárosodást szimbolizálják: kredenc, kombinált szekrény

(edény-, illetve ruhatartó résszel), fotelek, rekamié, üveges dívány, varrógép, mosógép, virágállvány, mosztkályha, csempekályha, televízió, rádió, hűtőszekrény, horgolt terítők, porcelántányér, műanyagtálak, kristálypoharak, inox evőeszközök, nipppek, perzsaszőnyegek.

Az alsó értékek az idős nemzedékhez tartozó, hagyományosabb életformát megtestesítő családoknál (1.5.) figyelhetők meg, amelyeknél kis mértékben kerültek be a háztartásba a modern életvitelt reprezentáló eszközök (kanapé, mosztkályha, televízió, paplan, műanyagtálak).

3. A jelenleg már nem található, de korábban a háztartás részét képező eszközök számának felső határa a 2.2. családtípusnál mutatkozik, vagyis a középgeneráció idősebb részéhez tartozó, a házasságkötés után a szülőkkel egy ideig együtt élő családoknál, akiknek vagyoni és társadalmi helyzetükben jelentős fejlődés következett be, de sok hagyományos életformát idéző tárgynak őrzik az emlékét: kaszten, képek (szentképek, házi áldás, bibliaidézetek), kemence, szénvonó, pemeteg, főző- és melegítő vaskályha, dagasztótekenők, fából készült vizesveder, túrósdesza, cserépedények, pléhtányérok, (szenteltetéskor használt) rojtozott szalvéta, futók, keresztszemes falvédők és abroszok, hímzett törülközők.

E tárgyítípus eszközeinek alsó számértéke a fiatal korosztályhoz tartozó családoknál jelentkezik, ahol a meglévő eszközök többsége a házasságkötést követően hamarosan megjelent a háztartásban, és e kialakult eszközkészlet csupán új tárgyak megjelenésével módosult, nagyon kevés tárgytól váltak meg (kanapé, járóka, cserépkorsó, nylon asztalterítők).

4. A háztartásokban korábban és jelenleg is hiányzó tárgyak számának felső határa annál a családtípusnál figyelhető meg, ahol az előző típusú tárgyak a legkisebb arányban képviseltetik magukat, tehát a szülőktől különváltan élő, önálló háztartással rendelkező fiatal nemzedéknél, akiknél a régi eszközök alig tűnnek fel (láda, kaszten, kanapé, kemence, őrlők, cserépedények, házikészítésű lepedő, szelvétek).

A legkevesebb „hiányzó tárgyról” a 2.1. családtípusnál beszélhetünk, ahol a középgeneráció idősebb rétegéhez tartozó, vagyonosabb családok a két „szélső” korosztállyal való érintkezés, illetve módosságuk révén a régi életvitelt reprezentáló tárgyak mellett újabb, „modernebb” eszközöket is beszereztek, tehát majd minden eszköz valamilyen időszakban előfordult háztartásukban (kivételt képez az ércfűtő, videó, magnó, fagyasztóláda).

A négy tárgycsoportnak a kialakult tárgyhalmazban való eloszlását vizsgálva, a következő kép alakult ki:

- a háztartásoknak mindig részét képező tárgyak aránya 60,95%;

– a jelenleg meglévő, de a háztartásokból korábban hiányzó tárgyak aránya 16,11%;

– a korábban meglévő, de jelenleg hiányzó tárgyak 12,49%-ban fordulnak elő a háztartásokban;

– a korábban is, jelenleg is hiányzó tárgyak aránya 10,61%.

A tárgyak többsége tehát az első tárgycsoportba tartozik, ez a tény a tárgyakhoz való nagyfokú ragaszkodás jeleként értelmezhető. Legkisebb számban a mindig hiányzó tárgyak vannak, ami a lakosság korosztályok szerinti viszonylag egyenletes eloszlásának, és ebből adódóan, a különböző korú tárgyrétegek egymás mellett élésének a következménye. A változás tendenciáit figyelve, megállapítható, hogy a háztartásokba újabban bekerült tárgyak nagyobb számban jelentkeznek, mint a háztartások korábbi rétegéhez tartozó (de jelenleg hiányzó) tárgyak. Ez az életmódváltás egyik jele, ami az új felé nyitottság ténye mellett, a fiatal generáció jelentős részarányával (28,17%) is magyarázható.

A készítés ideje és technikája, a háztartásba kerülés ideje és módja

A készítés ideje és technikája, éppúgy mint a háztartásba kerülés ideje és módja összefüggésben áll egymással. A készítés ideje illetve a háztartásba kerülés ideje behatárolja a készítés módozatait illetve a tárgynak a háztartásba kerülésének módját: mint ahogy a múlt századi eszközök között nem lehet fel gyáripari termék, épp annyira lehetetlen az is, hogy egy tárgy házasságkötés előtt vagy után hozományként kerüljön a háztartásba.

E kérdéskör elemzésénél nem álltak rendelkezésemre kimerítő adatok, mivel az adatközlők nem tudták minden esetben meghatározni a készítés körülményeit (főleg az örökölt, ajándékba kapott és *kéz alatt* vásárolt tárgyak esetében). Így a változás tendenciáit pontosan tükröző adatokat feltüntető táblázatot nem állt módomban összeállítani, de a rendelkezésemre álló adatok alapján mégis megpróbálkozom, lehetőségeim szerint, e kérdéskör vizsgálatával, ugyanis bizonyos mértékben ez is hozzájárulhat a tárgyakhoz való viszonyulás minél sokrétűbb vizsgálatához.

A mesterek által készített tárgyak többsége az 1950-es évek előtről származik, de az ezután következő időszakban is, az 1970-es évekig, jócskán akadnak általuk készített eszközök és bútordarabok. Legnagyobb számban az idős nemzedékhez tartozó 1.1, 1.5., 1.3. és 1.4. típusú családközpontnál fordulnak elő, a volt iparosoknál, kisgazdáknál, illetve középgazdáknál, akik a házasságot követően egy ideig szüleikkel együtt éltek kö-

zös, illetve külön háztartásban. E tárgyak többsége házasságkötéskor vagy hozományként került a család tulajdonába, illetve házasságkötés után vásárokon vagy vándorárusoktól való vásárlás útján, de a volt iparosoknál (asztalosoknál, kovácsoknál) fellelhetők a házasságkötés előtt és után, saját kezűleg készített eszközök és bútorok is: kanapé, láda, kaszten, tálás, fásláda, kredenc, festett ágy, festett asztal és székek, kombinált szekrény, rekamié, furnérozott asztal és székek, ágyneműtartó, toalet, kemence, szénvonó, pemeteg, tekenők, üstök, tepsik, cserépedények, gyékényből font kenyérkosár és lábasalávalók, kalácsütő, rosta, lisztesláda, gyoics- és kendervászón lepedők, abroszok, szalvéták.

Mesterek által készített tárgyak kisebb mértékben előfordulnak a köznépmenedék idősebb rétegéhez tartozó 2.2. és 2.1. családoknál is, főleg az 1930–1950 közötti időszakból. A háztartásba öröklés útján bekerült tárgyakról van szó: kanapé, kaszten, gyertyatartók, tekenők, köpülő, mozsarak, üstök, sziták, cserépedények, kalácsütők. Az 1950–1970-es években készült eszközök képezik e családoknál a tárgyállomány alapját, s bár e tárgyak közül a gyáripar által előállítottak vannak túlsúlyban, még mindig található mesterek által, rendelésre készítették is, melyek többsége házasságkötés után került a háztartásba: kredenc, festett konyhaasztal és székek, rekamié, furnérozott asztalok és székek, duplaajtós szekrény, polkok, csempekályha, hurkatöltő, deszkalapító, tepsik, csergék.

A gyáripari termékek többsége az 1950–1970 közötti időszakból származik, ezen belül pedig különösen az 1970 utáni évekből, a tárgykészlet ebből az időszakból származó elemei, néhány tárgy kivételével a gyáripar termékei. Ezek különösen nagy számban fordulnak elő a 3. és 2.3. családtípusnál, vagyis a fiatal generációnál és a középgeneráció ifjabb rétegéhez tartozó módos családoknál. A fiatal korosztálynál a házasságkötéskor ajándékba kapott tárgyak nagy aránya figyelhető meg (mosógép, televízió, lámpák, kávédaráló, lábasok, fazekak, teflonedények, háztartási robotgépek, hűtőszekrény, porcelán ebédlőkészlet, laskavágó, pohárkészlet, kávékészlet, evőeszközökészlet, tálcák, abroszok, törülközők, ágyneműk), míg a 2.3. típusú családoknál a házasság ideje alatt vásárolt tárgyak vannak túlsúlyban: (konyhaszekrény, konyhaasztal, hokedlik, szekrénysor, ágyak, körkanapé, kicsiasztal, sóber, tükrök, éjjelilámpák, dísz tárgyak, aragáz, televízió, kazetofon, kávédaráló, húsdaráló, teflonedények, háztartási robotgépek, hűtőszekrény, fagyasztóláda, faliszőnyegek, csergék, perzsaszőnyegek). Mindkét csoportnál más családtípusokhoz képest, nagy az aránya a házasságkötés után ajándékba kapott tárgyaknak is (dísz tárgyak, pohár- és kávécsészékészletek, abroszok).

A házilag készült eszközök jóval kisebb arányban fordulnak elő, mint a gyári vagy mesterember által készített tárgyak. A tárgykészlet ezen gyengébb minőségű elemei 1950 előtről származnak, az 1950-es évektől erre felé csupán elvétve akadnak házilag készített eszközök. Ezzel összefüggésben jelentkezik az a tény, hogy ezen tárgyak az idős korosztályhoz tartozó 1.1., illetve 1.4. és 1.5. típusú családoknál fordulnak elő nagyobb számban, tehát a volt iparos, illetve a szegényebb, mezőgazdaságból élő családoknál. E tárgyak nagy része házasságkötéskor, hozományként került a háztartásba (csak a 1.1. családtípusnál: láda, kanapé, fászlada, tálas, mosdószekrény, festett asztal és székek, kaszten, festett ágy, szekrény, tekenyők; az 1.4. és 1.5. típusú családoknál is: deszkalapító, hímzett textíliák, rongyszőnyegek), de kisebb arányban a házasság ideje alatt készült eszközök is fellelhetők, főként az első családtípusoknál (csak az 1.1. családtípusnál: furnérozott szobabútor; más családoknál is: kemence, pemeteg).

A készítés technikája és ideje, illetve a háztartásba kerülés módja és ideje a tárgyakhoz való viszonyulás változását is jelzi. A háztartásokban jelenleg fellelhető tárgyak nagytöbbsége gyárilag készült termék, ami az életmód, és ezzel együtt a lakótér változásának egyik bizonyítéka. A tárgykészlet alaprétegét képező, hozományba kapott tárgyak mellett döntő jelentősége van a házasság ideje alatt vásárolt, főként kiegészítő jellegű tárgyaknak is. Míg az ajándékozás által bekerült tárgyak az eszközkészlet újabb rétegéhez tartoznak, addig az öröklés útján szerzett tárgyak legtöbb esetben az eszközkészlet legrégebbi és egyben legkisebb részét alkotják. A régi tárgyakhoz való ragaszkodás mellett tehát megfigyelhetők az új felé való nyitottság jelei is.

A tárgyak funkciójának és a lakótérben elfoglalt helyének változása

A tárgyak funkciója és a lakótérben elfoglalt helyük szoros összefüggésben áll egymással. A lakóház a lakás funkcióin kívül (az emberi élet „újratermelése” és fenntartása; védelemnyújtás) a munkavégzésnek és a társadalmi kapcsolatok fenntartásának is keretet ad. A benne megjelenő tárgyaknak a használati szerepkör mellett reprezentatív funkciójuk is van (társadalmi presztízst is biztosíthatnak, ugyanakkor a „ház” nyitottságát vagy zárkózottságát is jelezhetik). E szerepkörök meghatározzák a térhasználat kettősségét is: a tér „fogyasztása” nemcsak racionális jellegű, hanem szimbolikus státuszteremtő is. A lakótérben így megjelenik a hétköznapi és az ünnepi, reprezentatív szféra. E két szféra a tárgyak használatától függően nyitott maradhat, vagy intim (elzárt) és nyilvános részre tagolódhat. A térhasználatot és a tárgyak különböző szerepkörök-

ben való megjelenését az objektív tényezők mellett (a lakás nagysága, a tárgyak anyaga, formája, a hagyomány által kialakított helye, a tulajdonos vagyoni helyzete), szubjektív tényezők (a használóknak a tárgyakhoz való viszonyulása) is meghatározzák.

A kérdőívben megjelenő jelenlegi és eredeti funkcióra, illetve funkciókra vonatkozó kérdésemre adott válaszok alapján öt tárgycsoportot lehet elkülöníteni egymástól:

- az egyes háztartásokban szerepkört nem változtató tárgyak;
- eredetileg is, jelenleg is egyazon funkcióval rendelkezők; régebb is, jelenleg is több, de ugyanazon funkciókkal rendelkezők;
- az egyes háztartásokban változó szerepkört betöltő tárgyak: eredeti funkciójuk más volt mint jelenlegi funkciójuk; régi funkcióik mások voltak mint jelenlegi funkciójuk; eredeti funkciójuk eltérő a jelenlegi funkcióiktól;
- a szerepkörök gyarapodása: az eredeti funkció/funkciók mellett megjelennek újabbak is;
- a szerepkör beszűkülése: az eredeti funkciók közül csak egy - kettő marad meg;
- használaton kívüli tárgyak: eredetileg bizonyos funkciót/funkciókat ellátó tárgyakként jelenleg nincs funkciójuk.

E különböző tárgyak tulajdonképpen három nagy csoportba szerveződnek: 1. az egyfunkciójú tárgyak, 2. többfunkciójú tárgyak, és 3. használaton kívüli tárgyak.

E három csoporthoz tartozó tárgyak előfordulásának aránya (százalékban kifejezve) az egyes családtípusoknál a következőképpen alakult:

Családtípusok	Egy funkciójú tárgyak (%)	Több funkciójú tárgyak (%)	Használaton kívüli tárgyak (%)
1.1.	34	61	5
1.2.	56	43	1
1.3.	34,5	63,5	2
1.4.	31,5	64	4,5
1.5.	26	68	6
2.1.	41	56,5	2,5
2.2.	58	41,5	0,5
2.3.	78	21,5	0,5
3.	89	10,5	0,5

1. Az azonos szerepkört betöltő egy funkciójú tárgyak többsége a 3. típusú családoknál jelentkezik, tehát a fiatal korosztályhoz tartozó családoknál, akik házasságkötéskor beszerezték a modern életvitelt reprezentáló, főként gyárilag előállított tárgykészletük nagy részét (konyhabútor, szobabútor, az intim szférába tartozó hálószobabútor, szórakozást, művelődést szolgáló, illetve a háztartási munkák könnyítését lehetővé tevő eszközök, kivételt képez ezek alól a robotgép, ami jellegénél fogva több funkciójú). E tárgyak többsége megmaradt eredeti helyén (kivéve a tönkrement, *meghibásodott* eszközök és bútorok, melyek egy része a konyhából vagy szobából a padlásra, vagy néhány helyen a szülőktől, nagyszülőktől örökölt házakból a nyárikonyhába került).

Az alsó határ annál a családtípusnál jelentkezik, melynél a következőkben tárgyalt, egy időben több funkcióval rendelkező eszközök a legnagyobb számban fordulnak elő.

2. A szerepköreiket nem változtató, több funkciót betöltő tárgyegyüttesek legnagyobb számban az 1.5. típusú, vagyis az idős korosztályhoz tartozó, szűkös anyagi körülmények között élő családoknál vannak jelen, akik régi, más családtípusokhoz viszonyítva jóval kevesebb gyáripari terméket felölelő tárgykészletükhöz a legerősebben ragaszkodnak. E háztartásokban a különböző típusú, formájú szekrényeknek, ládáknak, tekenyőknek, mozsaraknak, őrlőknek, üstöknek, szitáknak, kosaraknak, vedreknek, abroszoknak, szelvéteknek eltérő, jól meghatározott funkciójuk és helyük van, mert az idők folyamán kis mértékben változott csupán. A berendezés elemei kevésbé maradtak meg eredeti helyükön, mint az előbbi családtípusnál (ezt az idős korosztályhoz való tartozásuk, és több esetben a gyermekük családjával való együttélés is magyarázza): a párhuzamos berendezési módot – az ennél régebbi sarkos berendezés e családtípusnál is már csak elenyésző számban jelentkezik – részben felváltotta a centrális elhelyezési mód. A *tisztaszobában*, amely mára vendégszobává alakult, az asztal a szoba közepén helyezkedik el, mellette négy székkal, és mögötte az ágygal. Ezzel szemben, a konyhában, amely egyben a lakószoba is, a párhuzamos berendezési mód uralkodik (az asztal az ajtóval szemben, a fal mellett, közepén áll, mögötte a kanapéval, két szélén egy-egy ágygal, de emellett máig fennmaradt a terep diagonálisan – hétköznapi vagy munkatérre és szakrális, ünnepi térre – felosztó sarkos berendezési mód emléke: a „szent sarok” helyén ma a hímtett textíliákkal díszített ágy áll, amelyet írásos falvédő, szentképek által biztosított ünnepélyes léggör övez. Az átlósan szembenálló sarok a házi-

asszony „területe”: itt áll a főzőkályha, egyik oldalán a *kicsiszékkal*, másik oldalán *főzőasztallal*.

A változó szerepkör következtében több funkcióval rendelkező eszközök túlsúlya az 1.4. típusozathoz tartozó családoknál figyelhető meg, akik az idős generációhoz tartoznak, szüleikkel egy ideig közös háztartást vezettek, így tárgykészletük java részét hagyományos eszközök képezték, melyektől csupán kis mértékben váltak meg. A funkcióváltozás tárgyaik hosszabb életével magyarázható, valamint az életükben bekövetkezett változások (kollektivizálás, illetve újabban a gyermekeikkel való közös gazdálkodás) hatásának tudható be. E háztartásokban különösen nagy a száma az eredetileg több funkcióval rendelkező tárgyelegyütteseknek, melyek szerepköre beszűkült, és ez helyváltoztatással is együttjárt: a teknők közül a mosó- és dagasztótekenyő „eltűnt”, vagy a nyárikonyhából, illetve a gabonásból felkerült a padlásra; jelenleg csak a különböző funkciójú húsostekenyőket használják, amelyek a gabonásban maradtak; a különböző funkciójú (búzamosó, gyapjúmosó, a vasalásra váró mosott fehérneműt tároló és radinás-) kosarak közül a ruháskosár őrizte meg használati funkcióját, de az ágy alól ez is kikerült a nyárikonyhába; a szappanfőzésre és ételkészítésre használt, kamrában tartott különböző anyagú és méretű üstök közül mára csak a puliszkafőzésre használt, nyárikonyhában tartott üst maradt fenn e háztartásokban. Az órlóket és mozsarakat, éppúgy mint a szelvéteket, szintén beszűkült szerepkörben használják, ezek eredeti helyükön, a kamrában, illetve a textíliákat tároló polcos szekrényben maradtak. Nagy a száma a funkciót változtató – főleg lefokozott funkciójú – tárgyakkal is: az új igényeket és ízlést kielégítő bútorok megjelenése következtében, mely a térszerkezet átalakulását is befolyásolta (a lakóteret privát és nyilvános szférára osztotta), a régiek használati szerepköre megváltozott, vagy reprezentatív funkciója (főleg a hozományba kapott tárgyak esetén) megszűnt. A tisztaszoba szekrényét és a kasztent sok esetben használt ruhák tárolására használják a *hátsó szobában* – e szoba nagy szerephez jut a lakóház raktározó funkciójának betöltésében –, a kanapé kikerült az udvarra, a nyárikonyhába vagy a fásszínbe, ahol különböző eszközöket tartanak rajta, a szoba ládája lisztesládává, gabonatartó ládává alakult a gabonásban, vagy használt ruhák tárolójává a hátsó szobában. A régi lábasokba palántákat, virágokat ültetnek, vagy a baromfiudvarra kerültek, és etetőkké, itatókká váltak; a kanál- és sótartó kupákban szegeket, csavarokat tartanak a fásszínben.

Kisebb mértékben megjelennek a „felértékelt” szerepkörben használt tárgyak is, főként a 2.3. családtípusnál, a középnemzedék fiatalabb rétegéhez tartozó módos családoknál ezt a tárgyak „kitüntetett” helye is jelzi. Tárgykészletük ezen elemei a használati funkción túl, gazdagságot szimbolizáló, presztízsszerző szereppel rendelkeznek (a vitrinekben elhelyezett, eredetileg a táplálkozás eszközkészletéhez tartozó porcelán kávéscsésze- és kristálypohár-készletek; nipppek és vázák sokasága). Megfigyelhető a különféle eredetű tárgyak együttesé komponálása: a jelenlegi vagyoni–társadalmi helyzetük igazolásaként, vagy éppen az e téren előretörni vágyás megvalósulása érdekében sok esetben a múltat idéző, örökölt tárgyakat helyeznek kiemelt helyre (régii családi fényképeket a televízió fölé, gyertyatartót a televízióra, régi festményeket a körkarnapé fölé, agyagkancsókat az üzletben vásárolt kerámiavázák mellé, a szekrény sor tetejére).

A több funkciójú tárgyak számának alsó határa a fiatal generációnál jelentkezik, annál a családtípusnál, ahol a legnagyobb számban fordulnak elő a már előzőekben tárgyalt egy funkciót betöltő eszközök.

3. A használaton kívüli tárgyak minden családtípusnál a legkisebb arányban fordulnak elő. Ezek már „idejétmúlt” szükségletek kielégítésének szolgálatában álló tárgyak, már nem alkalmasak a gazdasági–társadalmi fejlődéssel megjelenő új szükségletek kielégítését biztosítani, épp ezért mellőzték őket (pl. régi, letett textíliák, kemence, pemeteg, túrósdézsza – ez utóbbi a kollektivizálással szorult ki a használatból, amikor elvették a juhokat). Legtöbbjük a szegényebb, mezőgazdaságból élő, idős nemzedékhez tartozó családoknál fordul elő, kiknél a tárgyakhoz való ragaszkodás erőteljesebb mértéke figyelhető meg (ami a szubjektív tényezők – és ezeken belül a *jó lesz ez még valamire* hozzáállás – mellett vagyoni helyzetükből is adódik).

A használaton kívüli tárgyak legkisebb számban a nagy mobilitású, – vagyoni és társadalmi téren előrelépő – családoknál (2.3., 2.2. és 3.) vannak jelen.

A három tárgycsoport átlagos megoszlását (a kilenc vizsgált családtípusra eső átlagot) figyelve, a tárgyhalmoz a következőképpen rendeződik:

- az egy funkciót ellátó tárgyak aránya 49,7%;
- a több funkciójú eszközök a háztartások eszközkészletének 48,8%-át teszik ki;
- a használaton kívüli tárgyak aránya 2,5%.

Az egy funkciót ellátó tárgyak átlagos számértékénél jóval kisebb az idős korosztályhoz tartozó családok – kivéve az 1.2. típusú, a polgári életforma felé nyitottabb, volt értelmiségi családok – háztartásában megjelenő efféle tárgyak számaránya, és ezzel összefüggésben, a családknál jóval nagyobb az átlagosnál az egyszerre vagy eltérő időben több szerepkört betöltő eszközök számaránya.

A többi családtípusnál (közép- és fiatal generáció) e jelenségnek pont a fordítottja mutatható ki, kivételt képez a középgeneráció idősebb rétegéhez tartozó, gazdálkodó családtípus (1.1.), melynél a hagyományosabb életformát idéző több funkcióban használt tárgyak aránya szintén az átlagos érték fölött van.

A több funkciójú eszközök – és ezen belül az egyidőben több szerepkört betöltő tárgyak – átlagosan jóval kisebb számban fordulnak elő, mint az egy funkciót betöltő eszközök. Ez a tény egyrészt a vagyoni helyzetben való előrelépés nagy arányával, másrészt az új szükségleteket kialakító társadalmi–gazdasági változásokhoz való szubjektív „alkalmazkodással”, a fejlődés útjára való lépéssel magyarázható (hisz a funkciók szétválása ezt a folyamatot jelzi).

Összefoglalás

A lakóter és a tárgyhasználat a különböző szükségletek kielégítését biztosító létfenntartás anyagi minőségének jelölője. Ez az életmódot meghatározó anyagi minőség pedig társadalmi jelentéstartalmúvá vált: „Bár a primér szükségletek alapvetően biológiai célt szolgáltak, illetve a természettel szemben biztosították az emberi élet védelmét, fenn- és megtartását, a társadalmi lét, a társadalmi termelés módja, a termelt javak megosztási különbségei, s ezeknek a különbségeknek a társadalmi tartalma és társadalmi jelzőrendszere már lényegesen redukálta a természeti jelentőségét és társadalmi értelművé tette”.³¹ A társadalmi tagolódás, illetve a gazdasági fejlődés következtében más-más, illetve újabb és újabb szükségletek alakultak ki, és ezáltal a különböző emberi igényeket szolgáló tárgyak is a társadalmi elosztás különbsége, illetve a gazdasági fejlettség és civilizációs szint által való meghatározottságot is magukon viselik.

A használati tárgyak minőségi és mennyiségi elosztását külsőleg befolyásoló történelmi, társadalmi, gazdasági tényezők mellett azonban

³¹ Losonczi 1973: 69–70.

belülről ható, szubjektív tényezőkről is beszélhetünk: a térhasználatot, a tárgyak „fogyasztását” nagymértékben meghatározza a tradíció, amely megszabja a különböző szükségletek meghatározott módon és mértékben való kielégítését, emellett ugyanakkor helyet kap a tárgyállomány kialakításában az egyéni ízlés, illetve megnyilvánulnak az egyéni aspirációk. Így válnak az elsődlegesen használatra készült tárgyak a csoporthoz való tartozást „befelé” és „kifelé” is jelző tárgyakká, valamint azon képek a külvilág felé forduló hordozóivá, amelyet tulajdonosaik magukról másokban kialakítani szeretnének (különösen érvényes ez a szociálisan mobil csoportokra: az „emelkedő csoportokra”,³² melyek aspirációikat az új életformát reprezentáló tárgyak vásárlásával fejezik ki, illetve a „süllyedőben levő csoportokra”,³³ amelyek múltjuk, régi presztízszük látogatását őrzik). A tárgyi ellátottság szintje az életmód egyik empirikusan megragadható tényezője, de ezen túlmenően jelentkezik tehát egy igény-szint is, mely objektív és szubjektív okok következtében egybeeshet vagy különbözhet az előbbtől.

A lakótér berendezését, tárgyi ellátottságát befolyásoló objektív tényezők közül nagy szerepet kapnak a földrajzi viszonyok. Csíkrákos a Csíkszeredát Gyergyószentmiklóssal összekötő országút és vasút mellett fekszik; a Hargita és a Csíki havasok által kialakított zárttságot a jó közlekedési viszonyok fizikailag „fellazították”, a külvilággal való érintkezést nagymértékben elősegítették, a falu nyitottságát biztosították, a polgári életformát reprezentáló, új lehetőségeket kínáló város megközelítését, megismerését lehetővé tették.

A gazdasági-társadalmi fejlődés következtében újabb szükségletek jelentek meg, és ezzel párhuzamosan megnövekedett a piac kínálata is. A felvevőpiachoz, valamint az újabb anyagi javak piacához való hozzáférést segítették elő a falut más falvakkal, városokkal összekötő közlekedési utak. Ennek hatását tükrözi – természetesen más objektív és szubjektív hatások mellett, melyekről a következőkben lesz szó – a nagyobb mozgáslehetőséggel rendelkező, fiatal és középgenerációhoz tartozó családok tárgykészleteiben megjelenő városiasodó életvitelt reprezentáló tárgyak túlsúlya.

A tárgyi ellátottságot befolyásoló külső tényezők közül legnagyobb súllyal a társadalom vagyoni rétegződését kialakító anyagi helyzet rendelkezik, mely beszűkíti a szubjektív aspirációk megvalósulásának

---

³² Hofer 1983: 58.

³³ Hofer 1983: 58.

lehetőségeit. A vagyoni rétegződés kialakulásában, a vizsgált közösségben a földtulajdon játszott a legnagyobb szerepet, ennek alapján rangsorolták az egyéneket, és a szövetkezetesítés utáni időket átvészelve, jelenleg is a belső társadalmi tagolódás meghatározó tényezője: a státuszszimbólumok korábbi értelme átalakulóban van, de a mostani szimbólumok mellett – parabolaantenna, fürdőszoba – meghatározó ereje van még mindig a társadalmi státusszal együtt járó korábbi attribútumnak, a földbirtoklásnak is. Habár a vagyoni helyzetet a használati szerepkört betöltő tárgyak minősége és mennyisége is tükrözi, ezeknél sokkal inkább beszédesebbek a státuszjelző, szimbolikus funkciójú tárgyak. A vizsgált családokban az idősebbektől a fiatalok felé haladva egyre nő a társadalmi presztízst kifejező vagy kifejezni vágyó tárgyak száma. A használati tárgyak legnagyobb arányban az idős nemzedékhez tartozó családoknál jelennek meg (a funkcionalitás szerepét fejezi ki ennek a korosztálynak a tárgykészletében az egyszerre, illetve az idők folyamán több funkciót betöltő tárgyak magas száma is), ám ez nem azt jelenti, hogy eszközkészletükben nem jutottak szerephez a reprezentatív funkciót betöltő tárgyak: vendégszobájuk berendezése nagymértékben őrzi még a státuszjelző, használaton kívüli tisztaszobák emlékét. Értékrendszerekben a státuszjelzés ugyanakkora hangsúlyt kap, mint fiatalabb falubelijeiknél, a mennyiségi eltérések csupán fáziseltolódást fejeznek ki: a társadalmi presztízst szimbolizáló tárgyrétegnek a hagyomány, a közösségi normák által ellenőrzött mennyiségi és minőségi keretei még nem lazultak fel annyira, mint a fiatalabb nemzedéknél.

A térfogyasztás és a térhasználat szoros összefüggésben áll az életet irányító, az élet szervezésében nagy szerepet játszó munkavégzéssel: a tér hétköznapi és ünnepi, szakrális szférára való felosztása, a munkavégző képesség és a munkaszervezésben kialakult szerepkörök differenciáltságának a térhasználatban való lecsapódása a lakóter tárgyait egy lokális társadalmi közösség adott munkaszervezésre való berendezkedésének, illetve az e téren bekövetkezett változásoknak a rögzítő képességét tükrözi.

A kollektivizálás után (tehát egy objektív történelmi-gazdaságpolitikai tényező hatására) az önellátásra berendezkedett családi gazdaságok struktúrájában bekövetkezett változások a lakás tárgyállományának szerkezetére is kihatottak (eltűntek a túrósdezsák, dagasztótekenyők, különböző házi készítésű textíliák, használaton kívülivé vált a kemence, stb.). Ám míg a földtulajdonjog visszaadása következtében kisebb-nagyobb változásokkal újjászerveződő gazdálkodási struktúrában az indivi-

dualizálódás kisebb mértékben tapasztalható, addig a lakáskultúrában egy sokkal erőteljesebb változás következett be, egy sokkal szélesebb és függetlenebb mozgáslehetőség alakult ki, ugyanis az 1950-es évek vége és az 1980-as évek vége közötti mezőgazdasági termelésbe való anyagi befektetések hiányával szemben, a lakások berendezésére fordított anyagi áldozatok nagyméretűvé váltak: a társadalmi státuszt szimbolizáló földbirtokról és az értékrendszerben központi helyet foglaló munkáról áttevődött a hangsúly a tárgyhalmozásra. Az 1989-es változásokkal a föld visszanyerte reprezentációs funkcióját, de ez a különböző korosztályoknál másként érvényesül: míg az idős nemzedéknél a föld társadalmi hovatartozást szimbolizáló erejét még a vérség, az eredet, az öröklés legalizálja, addig a fiatal generáció körében az előző időszakban kialakult halmozás individuális presztízsszerző taktikai válnak meghatározóvá. (Az újabban megszavazott, földvásárlás lehetőségét biztosító törvény által kiváltott reakciók megfigyelése értékes adatokat szolgáltatathatna e kérdés vizsgálatához.)

A tárgykészlet milyenségét meghatározzák a foglalkozási viszonyok is.

A szövetkezetesítés után kevesen maradtak a mezőgazdaságban, a munkaképes lakosság nagy része más kereseti lehetőségek után nézett. A városi munkahelyekre való ingázás életmódváltást és az értékrendszer átstrukturálódását vonta maga után (pl. az időhasználatban a hagyomány által kialakított normák meghatározta rend helyébe lép „az idő pénz” gyakorlatias felfogás, az időhasználati lehetőségek minél teljesebb megragadása – ezt tükrözi a háztartási munkák modernizálását, a jelentős időmegtakarítást lehetővé tévő gépek nagyarányú elterjedtsége; a gyors munkavégzést lehetővé tévő konyhafülkék kialakítása, az ebéd-idei közös étkezés szokásának felbomlása több fiatal családban). A mezőgazdasági munkából élő és a mezőgazdaságból kiváló családok háztartásához tartozó tárgykészletek közötti különbséget jelzi a jelenleg meglévő, de a házasság első felében hiányzó tárgyak számának nagy, illetve kis aránya, és ezzel szemben, a korábban létező, de jelenleg hiányzó eszközök alacsony, illetve magas értéke, valamint a polifunkcionalitás és a funkció-szétválás gyakoriságának fordított aránya.

A hagyományos tárgykészlet nagymértékű kicserélődése, a térszerkezet átalakulása, a nyilvános és privát szféra különválása, a konyhatechnika módosítása, a komfortosítás, a használati és reprezentációs funkciók átértelmeződése mögött álló objektív tényezők mellett megjelennek a szubjektív tényezők is: a változás mértékét az egyének eltérő módon befolyásolhatják, igazíthatják saját igényeikhez, ízlésükhöz. A történelmi,

társadalmi, gazdasági változások hatással vannak a közösség életének és ezzel együtt tárgyi környezetének alakulására, de e változások más-más módon csapódnak le a tárgyi világban, a közösség tagjainak a tárgyakhoz való viszonyulásában különböző sajátosságok tapasztalhatók: az egyének tárgykészletüket, a kívülről jövő hatások és a hagyomány meghatározó erején túl, saját igényeikhez, ízlésükhöz igazítják.

A lakásberendezésben megnyilvánuló tendenciákat a vizsgált család-típusok körében a szubjektív tényezők közül elsősorban a közösségi normákat éltető hagyományhoz való viszonyulás határozza meg.

Az idős generációhoz tartozó családok háztartásának tárgykészlete pontosan tükrözi a családok társadalmi helyzetét (rang, vagyoni helyzet, foglalkozás); a reprezentációs funkciót betöltő tárgyak tulajdonosainak a közösségben elfoglalt reális helyét szimbolizálják. A gyermekekkel együtt élő, tehetősebb családok tárgykészletében történő módosítások nagyobb mértékben jelentkeznak, mint a szerényebb körülmények között élő, illetve a csonka, vagy nukleáris családok eszközkészletében, de e módosításokkal nem igyekeznek túllépni a falu társadalmában elfoglalt helyüket kijelölő határokon.

A középnemzedékhez tartozó családok körében erőteljesebb társadalmi mobilitás figyelhető meg, mint az idősebb generációnál de míg a korosztály idősebb rétegeihez tartozó családok tárgykészletében nagyobb mértékben figyelhető meg a szülőkkel való együttélés időszakából magukkal hozott, a régi életviteli megszokásokat reprezentáló tárgyi réteg jelenléte, addig a fiatalabbaknál ezek a tárgyak nagyon kis arányban és megváltozott funkcióban maradtak fenn.

A volt nagygazdák és tehetősebb középgazdák utódai szüleik régi társadalmi presztízsét próbálják e tárgyakkal átvetíteni a jelenbe, a társadalmi tekintéllyel nem rendelkezők utódai pedig a társadalmi hierarchiában fölöttük lévő rétegek életvitelét próbálják megvalósítani új tárgyi kellékek vásárlásával, nem rendelkezvén örökölt státusszimbólumokkal. Megfigyelhető tehát a hagyomány által ellenőrzött keretből való kilépés, a presztízszerzés újabb lehetőségeinek megjelenése, melyeket szintén közösségi normák irányítanak, de ezek az egyéni megnyilvánulásoknak jóval nagyobb teret engednek, mint a régi, hagyomány által legalizált keretek.

A lakásberendezésben érvényesülő szubjektív tényező a tárgyakhoz való ragaszkodás. Ennek különböző mértékben való megnyilvánulását jól tükrözik a tárgyak jelenlétét/hiányát tárgyaló alfejezetben megjelenő családtípusonkénti felmérések adatai.

A tárgykészlet egyéni ízlést és igényeket tükröző rétege, melynek nagy részét a háztartásba vásárlással bekerült tárgyak képezik, javarészt közösségi szinten is jelentkező igényeket elégítenek ki (komfortosítás, személyes terek kialakítása, televízió-centrikus berendezés, nagyméretű dekoratívítás), de ezek mértéke egyénenként változó. A polgári életformát reprezentáló térfogyasztás és ennek eszközkészlete iránti igény szintje arányosan változik a hagyományhoz való egyéni viszonyulás módosulásával: a hagyományos lakáskultúra elemeit kisebb-nagyobb mértékben őrző családok zártabbak, új iránti igény szintjük alacsonyabb, míg az ezzel szakító, nagyobb számban lévő családok nyitottabbak, a közösségi lakáskultúrában általános változások iránti igény szintjük alacsonyabb.

Az életmódváltást reprezentáló tárgyi környezet átalakulásának, a lakótér és tárgyhasználat változásának folyamata a tárgyi kultúra egyszerűsödésének irányába mutat. De e folyamatnak az egész társadalomra jellemző tendenciái mellett helyileg eltérő jelenségei is vannak. Az, hogy e folyamat éppen milyen szinten áll, lokális vizsgálatokkal lehet eldönteni, melyek nagy segítséget nyújtanak az eltérések felfedezésében és okainak feltárásában is.

Az általam vizsgált közösség tárgyi kultúrájának tanulmányozása csupán egy megközelítési kísérlet egy lokális társadalomban végbemenő átalakulási folyamat tükrözésére. A tárgyhasználat kutatásában teljesebb képet szolgáltathatna egy gazdagabb tárgyi adatanyag feltárása: a lakótér tárgyállományának vizsgálatával összefüggésben a gazdálkodás eszközkészletének tanulmányozása a dolgozatban tárgyaltak tartalmi árnyalását és továbbfejlesztését jelentené.

Irodalom

BAUDRILLARD, Jean

1987 *A tárgyak rendszere*. Gondolat Kiadó, Budapest

BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly (szerk.)

1979 *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BIRÓ A. Zoltán – GAGYI József – OLÁH Sándor

1994 Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. *Antropológiai Műhely* 2. (1) 7–40.

CSÁSZÁR László

1957 *Csíkrákos monográfiája*. Kézirat

CSILLÉRY Klára, K.

1973 *Szobabelsök*. Kérdőívek és gyűjtési útmutatók 1. Budapest

1981 A parasztyermek helye a lakásban. *Ethnographia* XCII. 59–65.

1985 A lakáskultúra társadalmi rétegek szerinti differenciálódása.

Ethnographia XCVI. (2–3) 173–211.

EGYED Ákos

1975 *A parasztság Erdélyben a századfordulón*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1981 *Falu, város, civilizáció*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ENDES Miklós, dr.

1994 (1938) *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest

ENTZ Géza

1994 *Erdély építészete a 11–13. században*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, Kolozsvár

ÉGETŐ Melinda

1978 A lakáshasználat változásai a szanki tanyákon az utóbbi száz évben.

Cumania V. 159–197. Kecskemét

GYÖRFFY István

1987 (1943) *Magyar falu, magyar ház*. Budapest

HOFER Tamás

1983 A „Tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgygyűttesek néprajzi elemzése. In: *Népi Kultúra–Népi Társadalom* XIII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–65.

HOFER Tamás – FÉL Edit

1975 *Magyar népművészet*. Corvina, Budapest

IMREH István

1973 *A rendtartó székely falu*. (Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1983 *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

JÁNOS Pál

1997 Történelmi visszapillantó a számok tükrében. *Hargita Népe*. március 19. 4.

JUHÁSZ Antal

1993 *Település és közösség*. (Folklor és etnográfia, 73.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, Debrecen

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

1995 *Rejtjelek 2. Fejezetek a mindennapi élet antropológiájából*. Kossuth, Budapest

- KARDALUS János
1995 *Székely festett bútorok*. Budapest
- KÓS Károly, dr.
1979 *Eszköz, munka, néphagyomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÓSA-SZÁNTHÓ Vilma
1981 Férjhez vitt... szobabelső. *Tett* 18. 44–48.
- KOZÁN Imre
1978 *Fekete ugar*. Bukarest
- LOSONCZI Ágnes
1973 *Az életmódról*. Debrecen
- 1977 *Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben*. Budapest
- MALONYAY Dezső
1909 *A magyar nép művészete. II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete*. Franklin, Budapest
- MORVAY Judit
1981 *Asszonyok a nagycsaládban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MSK Új Folyam 15. kötet
1897 *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1*. Budapest
- MSK Új Sorozat 1. kötet
1902 *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 1. rész. A népesség általános leírása községenként*. Budapest
- Nagy Katalin, S.
1984 Lakáskultúránk két alapmodellje: a paraszti és a polgári lakberendezési mód. In HOPPÁL Mihály – SZECSKÓ Tamás (szerk.): *Életmód és minták*. Budapest, 274–287.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása. II*. Pest
- PÁL-ANTAL Sándor
1992 Csíkrákos. *Hargita Népe*. január 17. 3.
- SZARVAS Zsuzsa
1988 *Tárgyak és életmód*. (Életmód és Tradíció.) Budapest
- VENCZEL József
1980 *Az önismeret útján*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest